

СЕМЕЙНОЕ ПРАВО

УДК 347.633.1

ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ
ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ ПРИ УСИНОВЛЕННІОлександр МЕЛЬНИК,
асистент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

SUMMARY

The article conducts a study of the concept of the child's interest in the subjective and objective values. The analysis was given the definition of the interest of the child in adoption. As a result of applying an interdisciplinary approach were established basic guidelines for determining the child's best interests in adoption, the proposed widespread use of skilled care: findings of psychologists, social workers, teachers – in determining the child's best interests in adoption.

Key words: interest, interest of the child, child's interest in adoption, welfare of the child.

АНОТАЦІЯ

У статті проведено дослідження поняття інтересу дитини у суб'єктивному та об'єктивному значеннях. У результаті аналізу було надано авторське визначення інтересу дитини при усиновленні. Внаслідок застосування міждисциплінарного підходу було сформовано основні орієнтири для визначення інтересів дитини при усиновленні, запропоновано широке застосування кваліфікованої допомоги: висновків психологів, соціальних працівників, педагогів тощо – при визначенні інтересів дитини під час усиновлення.

Ключові слова: інтерес, інтерес дитини, інтерес дитини при усиновленні, благополуччя дитини.

Актуальність. Чинне цивільне та сімейне законодавство досить активно оперують поняттям інтересу, не зупиняючись при цьому на його детальному нормативному визначенні. Тільки СК України використовує термін «інтерес» у різних варіаціях близько 70 разів. Така висока необхідність законодавця у застосуванні саме поняття інтересу, а не будь-якого іншого, дає підстави стверджувати про серйозне змістовне та практичне навантаження на дану категорію. У зв'язку з цим залишення такого важливого поняття без законодавчої дефініції викликало необхідність офіційного тлумачення поняття «охоронюваний законом інтерес» Конституційним Судом України [1]. Треба відзначити, що надання даного визначення на рівні Конституційного Суду України не вирішило усі наукові дискусії з приводу інтересу в праві. Зокрема залишається малодослідженим поняття інтересу дитини при усиновленні. Якщо врахувати, що будь-яке усиновлення має проводитися лише в інтересах дитини, то дане питання набуває все більшої актуальності. Окреслена проблематика має значну наукову та практичну вагу також в аспекті співвідношення інтересів дитини та її особистих немайнових прав при усиновленні.

Стан дослідження. Поняття інтересу дитини зробили предметом своїх досліджень багато вчених, серед яких Ю.Г. Долгов, О.Ю. Ільїна, О.М. Нечасва, Є.О. Харитонов, О. І. Чепис та інші. Однак, незважаючи на те, що правова категорія інтересу особи досить активно вивчається сучасною цивілістичною наукою, малодослідженими залишаються питання специфічних інтересів дитини при усиновленні.

Саме у зв'язку з цим, **метою даної статті** є формулювання теоретичного визначення інтересу дитини при усиновленні, виявлення характерних ознак даних інтересів, а

також формулювання практичних рекомендацій щодо виявлення інтересів дитини під час усиновлення.

Виклад основного матеріалу. Проведення огляду наукових позицій щодо тлумачення поняття інтересу у праві демонструє, що дана категорія дуже рухлива і має велику кількість індивідуальних проявів. На думку А.Я. Курбатова, термін «інтерес» може вживатися для позначення двох різних, хоча і взаємозв'язаних явищ: інтересу як явища суспільного буття («об'єктивного інтересу») та інтересу як явища свідомості («суб'єктивного інтересу»), формування якого відбувається під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників [2, с. 56]. Такий методологічний підхід має принципово важливе значення у нашому дослідженні, адже опираючись на вказану тезу, можна зробити висновок, що деякі інтереси все ж можна виявити без бажання та втручання особи, інтереси якої виявляються, тобто вони існують об'єктивно, незалежно від її усвідомлення і прагнення. Проектуючи цей висновок на інтереси дитини, слід визнати, що їх визначення є складним, але можливим процесом.

Щодо поняття інтересів дитини склалася розмаїта картина наукових поглядів. Інтерес дитини має особливий зміст, так як його володар ще не в змозі усвідомити свої потреби та інтереси [3, с. 8]. Однак, у залежності від інтересів дитини сімейне законодавство ставить багато різних правовідносин. Інтереси дітей, батьків та сім'ї в цілому тісно переплітаються та формують міцну взаємозалежність. Як вдало зазначає М.В. Громоздіна, інтерес батьків взаємопов'язаний із інтересом дитини, а за наявності протиріччя між інтересами батьків і дитини, інтереси дитини мають пріоритетний захист [4, с. 13].

Щоб визначити сутнісний зміст поняття «інтереси дитини», дослідники часто проводять співвідношення з її правами. Так, Ю.Г. Долгов у результаті свого дослідження

доходить висновку, що права та інтереси дитини не співпадають: а) права чітко сформовані у законодавстві; б) інтереси неповнолітнього у сімейній сфері мають складний, «багатошаровий» характер, так як враховують інтереси держави, батьків, самої дитини. Також вчений відмічає, що інтереси дитини змінюються по мірі її зростання [5, с. 18]. Права та інтереси дитини взаємодіють, так як їх поєднує спільність мети [6, с. 77]. Формування інтересів дитини теж проходить складний шлях. Як вважає О.М. Нечасва, передумови формування інтересів дитини можна розподілити на три групи: пов'язані із віком дитини; ті, що стосуються його батьків; визначальні умови життя [6, с. 80]. З даної тези можна виокремити деякі висновки: по-перше, дослідниця не пов'язує жорстко інтерес дитини з її суб'єктивним правом, тим самим не визначаючи їх співвідношення; по-друге, інтереси дитини, на її думку, кристалізуються під впливом фактичних (об'єктивних) обставин, що в основному не залежать від волі дитини (вік, умови життя тощо); по-третє, якщо перефразувати О.М. Нечасву, то інтерес дитини залежить від її віку та сімейного й матеріального оточення. На наш погляд, упущеним є досить солідний масив чинників, які здатні формувати інтереси дитини. До них слід віднести національну приналежність, релігійні та світоглядні переконання, стан здоров'я, здібності та нахили, тип темпераменту, особливості психологічного портрету тощо. Це лише невелика частина тих рис, які будують індивідуальність дитини, та безпосередньо повинні враховуватися у випадках необхідності виявлення інтересів дитини задля їх дотримання та охорони. У пропозиції О.М. Нечасвої та багатьох інших авторів демонструються лише суто фактичні чинники, що стосуються існування (навіть не життя) дитини у якості формуючих факторів для її інтересів. Це є обмежувальним підходом, що не відбиває усіх важливих граней особистості дитини.

Однак при цьому слід пам'ятати про ще одну особливість інтересів дитини, яку виділяють дослідники, – такі інтереси не є продуктом її свідомості [5, с. 18]. Проте, вважаємо, що це можна стверджувати відносно доволі обмеженого кола дітей, адже кожна здорова дитина з певного віку починає усвідомлювати себе та формувати свої потреби. Ю.Г. Долгов, навпаки, категорично вважає, що поняття інтересу дитини формується батьками: саме вони виявляють інтерес дитини, визначають його зміст [5, с. 19]. На наш погляд, це відбувається переважно у ситуаціях, які не вимагають якогось особливого втручання з боку права. Проте, наприклад, у випадку проведення усиновлення визначення інтересів дитини, яка не здатна у силу віку чи стану здоров'я усвідомлювати та формулювати власні інтереси, вимагається встановлення інтересу дитини у його об'єктивному змісті. Таким чином, ми повертаємося до необхідності визначення основних критеріїв для таких інтересів, їх дефініції.

Найбільш популярною та розповсюдженою позицією є визначення інтересів дитини як *потреби у забезпеченні для неї сприятливих умов*. Такий підхід сповідують О. Гнездов [7, с. 50], О. М. Нечасва [8, с. 5], Б. Т. Худояров [9, с. 18], О. І. Шолгіна [10, с. 20], О. Розгон [11, с. 64], І. І. Купчик [12, с. 120] та деякі інші. Ці вчені сходяться у головному: інтерес дитини складає відповідне забезпечення умов його розвитку та життя. При цьому кожен з дослідників ставить власний акцент на тому чи іншому першочерговому понятті, яке на його думку, є основоположним для дефініції інтересу дитини: це може бути «потреба», «забезпечення розвитку», «створення сприятливих умов» тощо. На наш

погляд, слід все ж звести даний підхід до одного знаменника. Якщо відштовхуватися від тієї позиції, що об'єктивні інтереси дитини існують та можуть бути виявлені, то слід встановити орієнтири для такого пошуку. Вважаємо при цьому, що інтерес не може бути відірваний від конкретної особи, адже як вдало відмітила О.І. Чепис, «відібрати повністю у людини її власні, персональні інтереси і помістити їх в окрему сферу, незалежну від її волі (об'єктивну), – це значить ампутувати у неї суб'єктивність» [13, с. 60]. З цього випливає, що формулювання інтересів дитини за допомогою слів «забезпечення» чи «створення» є неправильним, бо не відображає суб'єктивної прив'язки. Більш гармонійним, на нашу думку, є формулювання інтересів дитини через поняття «потреби», яке включає об'єктивне та суб'єктивне начало інтересу дитини. Близько до цього висновку була і І.Ю. Носова, яка писала, що права дітей – це дещо інше, ніж їх основні потреби: не існує права на виховання у щасливій сім'ї чи права на любов, хоча це дуже важливі потреби кожної людини [14, с. 19]. Справді, такі потреби, що забезпечують необхідність у реалізації прав, це і є інтереси дитини. Виразником описаного підходу є також О.Ю. Ільїна, яка називає інтереси дитини суб'єктивно обумовленою потребою дитини у сприятливих умовах її існування, яка знаходить свій вираз у реалізації батьками своїх прав і обов'язків, передбачених сімейним законодавством [3, с. 17]. Таке формулювання вбирає у себе суб'єктивні та об'єктивні основи інтересу дитини.

Ще одну оригінальну позицію висловила у своїй науковій праці Н.М. Савельєва, яка аналізуючи інтереси дитини як елемент її правового положення, пропонує закріпити у законодавстві поняття «інтереси дитини» як *умову її благополуччя* [15, с. 22]. Такий підхід має своїм джерелом західноєвропейську практику. Справа у тому, що у країнах загального права, таких як Англія і Уельс, інтереси дитини і благополуччя дитини є по своїй суті синонімами. В Австрії, Німеччині і Швейцарії використовується аналогічний термін «благополуччя дитини». Благополуччя оцінюється за допомогою тесту, що враховує можливість захисту дитини і надання їй допомоги, сприяння [16, с. 39]. Таким чином, сучасне європейське законодавство у відповідності з міжнародними стандартами ставить знак рівності між поняттями «інтереси дитини» і «благополуччя дитини» [17, с. 119]. Застосування поняття благополуччя дитини видається більш загальним та всеохоплюючим. Якщо інтереси можуть бути різними та існувати незалежно один від одного, то благополуччя – цілісне поняття, яке не буде таким у випадку відсутності певної складової (фізичного, психічного, морального, матеріального, емоційного тощо). Таким чином, вважаємо, що запровадження у науковий обіг терміну «благополуччя дитини» буде ефективним та доцільним кроком до його поступової легалізації у якості узагальнюючого поняття для інтересів дитини.

Дослідники правових питань інтересу дитини вказують на характерну особливість, що їм притаманна, а саме: «інтереси дитини не є один раз і назавжди даною категорією» [18, с. 182]. Це зокрема означає, що інтереси дитини суттєво змінюються у залежності від віку та ступеня зрілості дитини. У залежності від цих об'єктивних факторів суттєво змінюється картина суб'єктивних інтересів дитини. Так, О.В. Ісаєнкова пише, що потреби конкретної дитини є у вищій мірі мінливою категорією, визначити постійну величину якої неможливо, так як ці потреби змінюються майже щорічно [19, с. 17]. Однак, вченими виявлено певні типові закономірності цього процесу. Цікаво, що ще Ж.Ж. Руссо

розподілив дитячий розвиток на періоди: 1) 0-2 роки (фізичний розвиток); 2) 2-12 років («сон розуму»); 3) 12-15 (інтелектуальний розвиток); 4) 15-18 («період пристрастей і бурь») - потреба у моральному вихованні [20, с. 229]. Учений вказував на те, що виховання у певному віці повинно мати відповідний уклін.

А. Панасюк проводить власну градацію вікових періодів дітей та пануючих в них інтересів: 1) до 3 років – потреба у біологічній любові; 2) від 3 до 7 років – баланс фізично-духовних потреб; 3) старші за 7 років – переважають потреби духовні [21, с. 55]. Співставлення проведених періодизацій демонструє принципову схожість у розумінні взаємозв'язку інтересів дитини та її віку. Це дає можливість встановити певні орієнтири та пріоритети.

Цікавим з наукової точки зору є проєктування на правову категорію інтересу відомої теорії потреб А. Маслоу. Вчений розташував потреби людини у певній послідовності, а також доводив, що неможливо перейти до задоволення наступної потреби без достатнього задоволення попередньої. У баченні А. Маслоу потреби людини зростають у такому порядку: фізіологічні, потреби у безпеці, соціальні, пізнавальні, престижні, духовні. Уважний аналіз дозволяє зробити висновок про те, що кожна з цих потреб забезпечується у правовому полі відповідним суб'єктивними правами, переважно особистого характеру. Потреба у даному випадку може бути інтерпретована нами як суб'єктивний інтерес у юридичному розумінні. Особливо корисним та результативним застосований міждисциплінарний підхід видається відносно виявлення інтересів дітей при усиновленні. Так, можна зробити певні висновки з проведеного дослідження: а) при усиновленні дитини віком до трьох років слід враховувати, що її пріоритетними інтересами на даному етапі є задоволення фізіологічних потреб та потреб у безпеці; б) при усиновленні дитини старшої за три роки слід враховувати можливість забезпечення її фізіологічних (біологічних) потреб, потреб у захисті, а також потреби у соціалізації, що проявляються у побудові сімейних зв'язків, приналежності до певних груп – релігійних, національних, субкультурних тощо; в) при усиновленні підлітка з 14 років, окрім перерахованих потреб актуалізуються пізнавальні потреби – у навчанні, професійній освіті, доступу до інформаційних джерел тощо. Також на даному етапі особливого значення набувають потреби у повазі особистості дитини, її індивідуальності.

Неможливо відкидати той факт, що при проведенні усиновлення на будь-якому віковому етапі слід прогнозувати зміни інтересів дитини та співставляти їх з можливостями потенційних усиновлювачів, адже як правильно вказує О.М. Нечаєва, «врахування інтересів неповнолітнього передбачає і погляд у майбутнє» [8, с. 5].

На законодавчому рівні закріплено, що усиновлення провадиться тільки в інтересах дитини. О. Розгон вважає, що під інтересами дітей при усиновленні слід розуміти створення для них сприятливих умов (як матеріального, так і морального характеру) для виховання і всебічного розвитку у фізичному, психічному, духовному та іншому відношенні, максимально наближеного, якщо це необхідно та можливо, до тієї обстановки, яка була звичною для дитини у втраченій сім'ї [11, с. 64]. У цілому погоджуючись з наведеною точкою зору, вважаємо не досить вдалим застосований прийом прив'язки до колишньої сім'ї усиновленої дитини. По-перше, як впливає з самого авторського визначення, уподібнення відповідних сімейних відносин не є обов'язковим; по-друге, не завжди дитина може адекватно

відтворити обстановку, яка була характерна для її кровної сім'ї (через вік, незрілість, спотворене сприйняття тощо); по-третє, така прив'язка має сенс лише в одному випадку – коли біологічна сім'я була благополучною, і дитина це пам'ятає, а втрата батьківського піклування відбулася за певних раптових обставин чи подій, найчастіше трагічних.

Відносно визначення інтересу дитини при проведенні усиновлення актуальним також є наступний аспект. Як правильно відмічає Т.М. Нешагаєва, можлива ситуація, коли особі приписуватимуть інтерес як її власний у випадку, якщо навіть дана особа на усвідомила його і не виразила у своїх вчинках. Підставою цьому слугуватиме приналежність особи до тієї соціальної групи, якій властиві дані інтереси. Проте, строго кажучи, ця підстава недостатня. Індивід сам, своєю вільною волею повинен словом або справою виразити відношення до цього приписуваного йому інтересу [22, с. 38]. Приналежність до соціальної групи дітей, позбавлених батьківського піклування, часто тягне за собою багато ярликів та стереотипів, у тому числі й стосовно інтересів таких дітей. Саме тому вкрай неправильно буде стандартизувати процедуру усиновлення у частині формального визначення інтересів дитини. Дитина та її інтереси повинні розглядатися різнобічно, з максимальною відповідальністю. Суттєве навантаження на суд у питанні виявлення інтересів дитини при усиновленні вимагає розробку на основі наукових висновків практичні рекомендації для суддів, які розглядають відповідні справи. Дані рекомендації зацентровували б увагу судді на пріоритетні інтереси, потреби дітей, допомагали б розібратися по суті при конфлікті інтересів. Важливою є роль обслуговуючих суб'єктів у процесі усиновлення: органів опіки та піклування, медичних закладів, психологів тощо. М.М. Ясинок вказує на те, що критерій доцільності чи недоцільності усиновлення є настільки розмитим, що дуже складно встановити його межі. Учений пропонує закріпити у законодавстві, що у висновку органу і піклування слід зазначити, в чому полягає інтерес дитини при її усиновленні конкретно особою [23, с. 69-70]. У зв'язку з цим слід формувати висновок щодо доцільності усиновлення та висунути відповідне судові рішення на основі комплексного аналізу якомога більшої кількості документів кваліфікованого, високопрофесійного характеру.

Висновки. Таким чином, *інтерес дитини при усиновленні* – це суб'єктивно обумовлена потреба дитини у сприятливих умовах розвитку у сім'ї усиновлювача, за яких дитина отримує можливість повною мірою реалізувати свої особисті немайнові права відповідно до закону. Інтереси дитини при усиновленні можуть бути ототоженні з поняттям благополуччя, що охоплює матеріальну, духовну, емоційну, психічну та інші складові. Інтереси конкретної дитини при усиновленні повинні виявлятися на основі комплексного аналізу фактів: думки дитини, її родичів, інших зацікавлених осіб, а також обов'язково – висновків професійних психологів та педагогів. При виявленні інтересів дитини при усиновленні слід враховувати вік дитини та характерні для нього потреби. Оцінка відповідності усиновлення інтересам дитини повинна проводитися з урахуванням динамічної зміни цих інтересів у результаті зростання дитини.

Список використаної літератури:

1. Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 року № 18-рп/2004 // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 239.

2. Курбатов А.Я. Сочетание частных и публичных интересов при правовом регулировании предпринимательской деятельности / А.Я. Курбатов. – М. : ЦентрЮрИнфоР, 2001. – 188 с.
3. Ильина О.Ю. Интересы ребенка в семейном праве Российской Федерации / О.Ю. Ильина. – М. : Городец, 2006. – 192 с.
4. Громоздина М.В. Осуществление родительских прав при раздельном проживании родителей по законодательству Российской Федерации : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук спец. 12.00.03 - гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / М.В. Громоздина. – М., 2010. – 24 с.
5. Долгов Ю.Г. Охраняемые законом интересы супругов, родителей и несовершеннолетних детей в семейном праве Российской Федерации : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук спец. 12.00.03 - гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / Ю.Г. Долгов. – М., 2004. – 22 с.
6. Нечаева А.М. Защита интересов ребенка: семейно-правовые предпосылки / А. М. Нечаева // Государство и право. – 2010. - № 6. – С. 76-83.
7. Гнездов О. Судовий порядок усиновлення дітей / О. Гнездов // Право України. – 1999. – № 9. – С. 47-52.
8. Нечаева А. М. Споры о детях / А. М. Нечаева. – М. : Юридическая литература, 1989. – 158 с.
9. Худояров Б.Т. Защита прав и интересов детей по семейному праву Республики Таджикистан : автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. юрид. наук спец. 12.00.03 - гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право / Б. Т. Худояров. – Душанбе, 2000. – 22 с.
10. Шолгина О.И. Интересы ребенка как объект семейно-правового спора : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук спец. 12.00.03 - гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / О.И. Шолгина. – М., 2011. – 28 с.
11. Розгон О. Деякі особливості засвідчення згоди на усиновлення дитини / О. Розгон // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2008. – № 4 (40). – С. 62-69.
12. Купчик І. І. Особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей / І. І. Купчик // Наше право. – 2011. – № 1. – Ч. 1. – С. 119-121.
13. Чепис О.І. Об'єктивне та суб'єктивне в категорії «інтерес» / О.І. Чепис // Актуальні проблеми держави та права. – 2012. – Вип. 66. – С. 56-65.
14. Носова И.Ю. О понятии и классификации прав ребенка / И.Ю. Носова // Конституционное и муниципальное право. – 2010. – № 4. – С. 18-21.
15. Савельева Н.М. Правовое положение ребенка в Российской Федерации: гражданско-правовой и семейно-правовой аспекты: автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. юрид. наук спец. 12.00.03. – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / Н.М. Савельева. – Белгород, 2004. – 24 с.
16. Татаринцева Е.А. Влияние «конвенционного права» на формирование национальных принципов усыновления в Российской Федерации и странах общего права / Е.А. Татаринцева // Академический юридический журнал. – 2012. – № 3 (49). – С. 34-40.
17. Татаринцева Е.А. Правовые последствия отмены усыновления в Российской Федерации / Е.А. Татаринцева // Актуальные проблемы российского права. – 2012. – № 4. – С. 111-120.
18. Ворожейкин Е.М. Семейные правоотношения в СССР / Е.М. Ворожейкин. – М., 1972. – 336 с.
19. Исаенкова О.В. Особенности исполнения некоторых видов исполнительных документов по делам из семейных правоотношений / О.В. Исаенкова // Исполнительное право. – 2012. – № 1. – С. 16-18.
20. Логунова Т.О. Духовное здоровье и его влияние на духовное развитие личности / Т.О. Логунова // Дни студенческой науки МЭСИ. Весна – 2013 : матер. конф. – М., 2013. – С. 227-229.
21. Панасюк А. Кому передать на воспитание ребенка? (об одном стереотипе судебных решений) / А. Панасюк // Российская юстиция. – 1996. – № 9. – С. 51-55.
22. Нешатаева Т.Н. О соотношении публичного и частного в праве / Т.Н. Нешатаева // Публичное и частное право: проблемы развития и взаимодействия, законодательного выражения и юридической практики : матер. конф. – Екатеринбург, 1999. – С. 38-41.
23. Ясинок М.М. Проблеми усиновлення, які можуть виникнути у цивільному процесі / М.М. Ясинок // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 7 (69). – С. 68-72.